

УДК 294.51

ВЕДИ В КОНТЕКСТІ ІНДУСЬКОЇ РЕЛІГІЙНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Шепетяк О.М.

Київський університет імені Бориса Грінченка

Стаття присвячена аналізу Вед – перших релігійних текстів індуїзму. Їх є чотири: Ріг-Веда – збірка гімнів богословського характеру; Сама-Веда – переробка текстів Ріг-Веди, пристосована для піснеспівів під час богослужінь; Яджур-Веда – збірка мантр, які використовувалися під час богослужінь; Атгарва-Веда – збірка заклинань, які розкривають повсякденне життя індусів. Веди є основою індуїзму, та разом із коментарями до них становлять шруті – канон священних книг індуїзму. Основним богословським мотивом Вед є специфічний монотеїзм, в якому знайшов своє місце величезний пантеон божеств, які сприймаються як вираження Єдиного Бога.

Ключові слова: шруті, самгіти, брагмани, араньяки, Ріг-Веда, Сама-Веда, Яджур-Веда, Атгарва-Веда.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації, яка охопила всі сфери сучасної культури, стало неможливим залишатися в замкненому цивілізаційному просторі. Мешканець Європи неодмінно зустрічається на вулицях свого міста з елементами культур Далекого Сходу, особливо Індії, а у книгарнях – з літературою на теми традиційного індуїзму або новітніх релігійних рухів орієнтального скерування. Орієнтування в багатогранному просторі сучасних культурних пропозицій та насиченого потоку інформації вимагає ознайомлення з основами релігійно-світоглядних концепцій світу, які знаходяться, передовсім, у літературній спадщині. Незважаючи на широке поширення елементів індуської культури в Україні, досліджень священних текстів індуїзму все ще занадто мало. В основі індуїзму знаходяться Веди. Саме у них закладені основи індуського благочестя і світосприйняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних дослідників тема індуських священних писань не викликає особливого зацікавлення. Тому у вітчизняному науково-

му просторі мало комплексних досліджень цієї тематики. В останні роки бібліотечні полиці не поповнювалися дисертаціями чи монографіями про індуїзм чи індуські священні писання. Значно більше робіт з'являється за межами України. Основна маса досліджень індуїзму написана англійською мовою, позаяк англійська мова, хоч і не має офіційного статусу в Індії, проте є єдиною мовою, яку розуміють всі громадяни Індії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблематики. Зважаючи на недостатність наукових досліджень проблем священних писань індуїзму, невирішеними залишаються чи не всі аспекти цього багатогранного питання. Втім український читач на полицях книгарень та бібліотек зустрічає переклади різноманітних індуських текстів. Це обумовлює необхідність їхньої систематизації та класифікації їхніх базових ідей.

Мета статті полягає у класифікації численних сакрально-літературних напрацювань індуїзму, зокрема Вед, виділення базових ідей брагманів, самгітів і араньяків. Однак у статті оминається

аналіз упанішад, які вимагають окремого ґрунтовного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Не тільки історія Індії була наскрізь пронизана релігійним духом, а й уся культура субконтиненту творилась на основі релігійного пережиття. Найдавнішою пам'яткою індійської літератури є священні тексти – Веди [8], які лягли в основу індуїзму. *Веди* – це збірки релігійних текстів, написаних санскритом. Слово «веди» означає: знання, відання. Індуська традиція сформувала чотири Веди: Ріг-Веда, Сама-Веда, Яджур-Веда та Атгарва-Веда. Кожна з них містить священні тексти, які іменують *самгіта*, а до них додаються коментарі трьох видів. Першим типом коментарів є брагмани, тобто тексти, які пристосовують Веди для богослужбового використання. Другим типом коментарів є араньяки. Це тексти, схожі до брагман, але якщо брагмани призначались для священнослужителів, які мешкають в общинах, то араньяки – для монахів, які мешкають віддалено від людей. Третім типом коментарів є упанішади. Це – філософські роздуми над Ведами. Самгіти Вед, брагмани, араньяки та упанішади більшістю індусів визнаються за *шруті*, тобто священні тексти. Терміном «шруті» священні тексти відрізняються від текстів смріті, тобто текстів на релігійну тематику, які не мають статусу священних і канонічних.

Перша частина Вед – *Ріг-Веда* – є найдавнішою серед священних текстів індуїзму. Вона була укладена у 1700-1100 роках до РХ, але впродовж довгих століть передавалася усно. Записали Ріг-Веду в ранньому Середньовіччі. Найдавніші з віднайдених манускриптів Ріг-Веди датуються XI століттям після РХ. Термін «Ріг-Веда» складається зі слів «веда» (знання, відання) та «ріг» (гімн, вірш, хвала). Вона складається з 1028 гімнів. Однак одинадцять гімнів, включених у восьму мандалу, вважаються апокрифічними, оскільки написані пізніше. Їх називають *валакхілья*. Відомий коментатор Ріг-Веди XIV століття Саяна не згадував про валакхілья і не включав їх у Ріг-Веду. Тому деякі дослідники, які не враховують валакхілья, стверджують, що Ріг-Веда складається з 1017 гімнів. Гімни Ріг-Веди розділені на десять книг, які називають мандалами (колами). Самі гімни називають сукта. Вони складаються з віршів, які називають річ (множина: річас). Мандали неоднакові за розміром і віком. Найстаршими вважаються мандали II-VII, а наймолодшими – I й X. VIII і IX мандали включають тексти різних періодів. Передавання Ріг-Веди впродовж довгих століть здійснювалося різними ведичними школами, серед яких основними стали шакала і башкала. Варіанти Ріг-Веди цих шкіл напрочуд однакові, що свідчить про надзвичайно добре збереження тексту впродовж його усного передання.

Ріг-Веда – це передовсім богословський текст, на якому ґрунтується індуїзм, а дослідникам він розповідає про уявлення, які лежать в основі цієї великої релігії. Основним, що необхідно пам'ятати, при вивченні індуїзму, це те, що індуїзм є і завжди був монотеїстичною релігією [2], хоч індуський монотеїзм і відрізняється від монотеїзму авраамічних релігій [12, с. 148; 6, с. 16]. Монотеїзм лежить в основі кожної релігії, але в деяких народів, унаслідок їхнього злиття з іншими

народами, виникла необхідність узгодити релігії. Так виникали пантеони, в яких Єдиний Бог вважався носієм божественної сутності, Абсолютом, а інші – його субординарними духами. Нерідко в уявленнях простого люду, який не мав богословської освіти, ці субординарні духи сприймалися за окремих богів. В індуїзмі було інакше: індуси ніколи не відмовилися від монотеїзму, хоч їм було відомо тисячі божеств. Жодне з цих божеств не було Богом, і навіть не духом, якому Абсолют визичає частину своєї сили, а лише різними проявами Єдиного Бога. «Хоч арії шанувували багатьох божеств з різними іменами і функціями, ведійські мудреці створили концепцію про те, що різні божества є насправді різними аспектами однієї вищої сили. Вони називали її Істиною. Ця концепція отримала вираження в першій книзі Ріг-Веди» [13, с. 54]. В Ріг-Веді сказано: «Істина одна; мудреці її називають різними іменами» [Ріг-Веда: I.164.46]. Єдиний Бог, трансцендентний і неокреслюваний жодними категоріями, був незрозумілим для багатьох простих індусів. Концепція проявів Бога, яких вони шанувували, допомагала приблизити Абсолют до себе. Якщо мудреці прагнули своїм розумом та містичним екстазом проникнути до сфер Абсолюту, то більшість мирян мало цікавилися трансцендентним Богом; їм повністю вистарчало божественного прояву, духа, ангела, який забезпечував би їм певний зв'язок із Богом, а водночас був би їхнім захисником та помічником на щодень. Ці тенденції помітні в Ріг-Веді: чим молодший текст тим більше вказівок на прояви Абсолюту.

Древня арійська релігія сповідувала Єдиного Бога, якого іменували *Дяуш-Піта* (Отець Неба). Походження цього імені потрібно сприймати в контексті умов життя древніх аріїв. Це були кочові народи, які не будували храмів та не мали сталих жертovníків. Вони молилися під відкритим небом, в молитовному екстазі підносячи очі до неба. Перед їхнім поглядом було просторе голубе небо. Розуміючи, що Бог неосяжний і його неможна охопити ніяким поняттям, небо стало для них полем молитовної концентрації, як в інших релігіях ставали статуї, ікони, священні речі. Єдине, що вони могли сказати про Бога, так це те, що він є Абсолютом, до якого вони моляться, дивлячись на небо, і що він є тим, хто дає їм життя. А щирим молитовним зверненням до такого Бога стало «Отець неба»: Отець – бо дає життя, неба – бо взір молільника звернений до неба. Таке ім'я було найкращим для вираження трансцендентності Бога у первісних народів. Дяуш був відомим не тільки давнім індійцям. Греки називали Бога Ζεύς (Зевс), що вимовлялося як «дзеус». Латиняни Бога іменували Iuppiter (Юпітер), що походить від «Iovius pater». Вплив уявлень про Дяуша відчутний і в германській релігії. Оскільки уявлення про Дяуш-Піта сформувалися серед аріїв ще до їхнього поселення в Індії, вони притаманні й інших віткам арійського пранароду – персам.

Дяуш-Піта як Абсолют був носієм повноти божественної сили і слави, яка виражалася у творінні як справедливість чи космічний закон. На санскриті він іменується *рта* (ṛita), а авестійською *аша*. Уявлення про рта було присутнім у різних релігіях, але в кожній її називали

по-різному. Кожне божество, яке згадується в індуських релігійних текстах, отримує свій сакральний статус лише завдяки тому, що воно наповнене рта. Найяскравішим вираженням Дьяуш-Піта, який присутній у світі через космічний і моральний закон рта, став *Варуна*, який вважався уособленням справедливості. Варуна не сприймався як окремих бог, а лише як основна характеристика Дьяуш-Піта, джерела принципу рта. Варуна – це присутність Дьяуш-Піта у людському світі. Оскільки Дьяуш-Піта виражався через Варуну, то Варуна був ближчим до людей, аніж трансцендентний Абсолют. З плином часу центр народного благочестя перенісся з Дьяуш-Піта на Варуну, внаслідок чого згадок про Дьяуш-Піта у Ріг-Веді ставало щоразу менше. Варуна уособлював справедливість людини перед собою і перед Богом. Його доповненням був Мітра – божество, яке уособлювало справедливість і чесність у міжлюдських відносинах. Символом Варуни була вода, а Мітри – вогонь. Ці дві стихії не тільки протилежні, а й взаємодоповнюючі.

Допоки арії жили мирним кочовим життям, ідеал справедливості, Варуна, був їм близьким по духу. Коли ж вони вступили в Індію і були вимушені вести запеклі війни з місцевим населенням, то й божество вони почали уявляти як бойовничу силу. Образ воїна, чи радше бойовничу сторону Дьяуш-Піта, уособлював *Індра* [14, с. 326–341]. Войовничість Індри описується у священних текстах як боротьба космосу та хаосу. Ріг-Веда розповідає про боротьбу Індри з демоном хаосу Врітрою [4, с. 197], який мешкає у воді. Цей мотив присутній у багатьох міфологіях давнього світу: єгипетський Амон-Ра виринає з водного хаосу Нун, вавилонський Мардук творить світ з тіла водного демона Тіамат, грецький Геракл здолав водяного змія Гідру, а індуський Індра вбиває хаос Врітру. Веди описують Врітру як змія.

Принцип самопожертви божества Ріг-Веда уособлює в постаті Ями. Давні арійці уявляли Яму як солярне божество, яке добровільно відмовилося від свого безсмертя і пожертвувало собою заради виникнення світу і людини. Він – перша людина, яка померла і відкрила людству шлях до іншого світу. Добовий цикл руху Сонця по небу та його занурення у підземелля вночі асоціювався аріями з життєвим циклом народження і помирання. З плином часу Яма в індуських уявленнях перетворився на злого бога смерті. Культ жертвоприношення та пов'язане з ним уявлення про жертву як посередництво між Богом і людьми персоналізувався у постаті Агни – божество жертвового вогню, жрець богів та захисник людей. Ріг-Веда містить згадки про безліч божеств, які однак є лише вираженням єдиної Вищої Сутності.

Друга частина Вед – *Сама-Веда* – призначена для богослужбового використання. Вона не містить принципово відмінних від Ріг-Вед текстів. Тексти Сама-Веди – це уривки гімнів Ріг-Веди, але розставлені не за змістом, а за порядком використання в богослужіннях. Оскільки тексти Сама-Веди використовувалися для богослужіння, на яких вони співалися, то вони перебудовані так, щоби мати добру риму. Ранні видання Сама-Веди містили тільки текст. Лишень згодом почали записувати також ноти тих мелодій, на які її розспівували. В процесі обробки деякі тексти

Сама-Веди дещо змінили свій зміст. Є підстави вважати, що не тільки Сама-Веда перебирала тексти від Ріг-Веди, а й деякі гімни Ріг-Веди є переробкою текстів Сама-Веди. Кінцевий варіант Сама-Веди сформувався у 1000 році до РХ. На загал, її богословський зміст тотожний змісту Ріг-Веди.

Третя частина Вед – *Яджур-Веда* – це збірка мантр, які використовувалися під час богослужіння і жертвоприношень. Якщо Сама-Веда містить пісні, що їх виконували співці під час богослужіння, то Яджур-Веда містить тексти, які промовляв священик, та ті особи, над якими відбувався обряд. Тому Яджур-Веди ще називають правилами жертвоприношень. Ці тексти були укладені близько X століття до РХ. Яджур-Веда збереглась у двох частинах. Перша – *Шукла*, або біла Яджур-Веда; друга – *Крішна*, або чорна Яджур-Веда. Шукла містить тільки богослужбові тексти, а Крішна – ще й коментарі до них. За легендою, обидві версії походять від мудреця Яджнавалкї. Мудрець вивчав Яджур-Веду під керівництвом свого дядька Вайшампаяни. Коли Вайшампаяна розгнівався на Яджнавалкю за те, що той загордів через свою мудрість, то вимагав від нього повернути все знання, яке він йому дав. Яджнавалкя повернув йому знання у вигляді виплюнутої їжі. Інші учні, перетворившись у куріпок, з'їли це знання. Отримане знання вони передали своїм наступникам. Так з'явилась Крішна-Яджур-Веда. Опісля Яджнавалкя вирішив більше не навчатися у людей та просив сонячного бога Сурью стати його вчителем. Сурья, оцінивши аскетизм та старання Яджнавалкї, дарував йому знання, яке він передав послідовникам. Так з'явилась Шукла-Яджур-Веда.

Четверта частина Вед – *Атгарва-Веда* – є найбільш контраверсійним ведичним текстом. Вона суттєво відрізняється від інших Вед за своїм змістом. Якщо три перші Веди містять гімни та мантри, які розповідають про богів та розкривають особливості публічного культу, то Атгарва-Веда містить заклинання і поради для приватного людського життя. В цьому контексті вона максимально наближена до конкретного життя і побуту людей: описує їхні страхи і переживання, події життя та ставлення до них. Атгарва-Веда багата також порадами на щодень, про здоров'я і звичайні побутові сторони життя. Так, Атгарва-Веда є найціннішим джерелом знань про життя давньої Індії. При цьому буддисти і джайни, які критикували Веди, найжорсткішу критику націлили саме на Атгарва-Веду.

Поряд із самгітами чотирьох Вед до числа шруті (святих текстів) належать також коментарі, серед яких виділяються три: брагмани – коментарі, призначені для богослужбового використання, араньяки – коментарі для аскетів і монахів, та упанішади – філософські коментарі. Веди є фундаментом усієї індуської культури, тому вся подальша індійська література є або коментарями до Вед, або їхньою критикою, або ж літературним обігриванням їхніх тем. Завданням *брагман* є окреслити значення індуських обрядів. Слово «брагман» має багато значень: це – і вид книг шруті, й індуські священики, і врешті божественний принцип у пізньому індуїзмі. Книги брагмани мають саме таку назву, оскільки вони

писалися брагманами-священниками для їхнього ж використання. Брагмани писані ведійським санскритом у період X-VI століть до РХ. Оскільки вони є коментарями Вед, то вони тематично споріднені з ними. Чотири самгіти Вед породили чотири групи брагман. Величезні простори Індії ускладнювали тісну комунікацію між спільнотами священників. Тому в різних регіонах зароджувалися різні брагманські школи, які формували власні особливості розуміння і тлумачення Вед. Отож, для кожної Веди виникало декілька брагман. Так з'явилися дві традиції брагманічного коментування Ріг-Веди [5]: шакала-шакга (школа коментування шакала) уклала Айтарею-брагману, а башкала-шакга – Каушітакі-брагману. Хто був автором Айтареї-брагмани? – це питання, яке породжує дискусії. Саяна, коментатор ведичної літератури з XIV століття, писав, що автором Айтареї-брагмани був ріші Магідаса Айтарея, іменем якого вона й названа. Однак сучасні дослідники схильні вважати, що цей текст уклали авторський колектив [7, с. 336-337]. Дослідники розходяться в думках щодо дати укладення Айтареї-брагмани: гіпотетичним часом написання є близько 800 року до РХ [1, с. 158], до 700 року до РХ [3, с. 76], VII століття до РХ [11, с. 97], близько 500 року до РХ [10, с. 159]. Айтарея-брагмана розділена на вісім частин, кожна з яких ділиться на п'ять глав. Каушітакі-брагмана складається з тридцяти глав і розповідає про жертвоприношення страв, особливо священного напою соми.

Низка брагман з'явилась і до Сама-Веди. Оскільки Сама-Веда – це впорядкування текстів Ріг-Веди для богослужбового використання, то брагмани до неї є уставом богослужінь, тобто приписами, як правильно читати або співати ці тексти, і в якому порядку це робити. Оскільки в різних храмах складалися різні обрядові традиції, то кожен храм створював свій устав. В більшості обряди схожі між собою, але певні відмінності все ж наявні. Те саме стосується й брагман до Яджур-Веди. Оскільки, Яджур-Веда, як і Сама-Веда, містить ритуальні тексти, то відмінності в деяких елементах обряду спричинили наявність різних брагман. Яджур-Веда збереглася у двох редакціях. До кожної з них уклалися брагмани. До чорної Крішна-Яджур-Веди брагмани писалися дуже рано, і були включені в текст самгіт Яджур-Веди. Вони не зустрічають-

ся поза самгітами. Натомість, брагмани до білої Шукла-Яджур-Веди видавалися окремо від самгіт. Брагмани до Шукла-Яджур-Веди прийнято називати Шатапатга-брагманами. Їх є дві: одну уклали ріші зі школи мадгьяндіна, а іншу – ріші зі школи канва. Брагмана школи мадгьяндіна налічує 100 коментарів, які поділяються на 14 книг; брагмана школи канва налічує 104 коментарі, систематизованих у 17 книг. Коментарі обох шкіл розповідають про правила побудови вітварів, виконання обрядів, приписи щодо повторення мантр. Окрім ритуальних приписів, вони також містять розповіді про створення світу та всесвітній потоп. Шатапатга-брагмани написані в першій половині I тисячоліття до РХ. Якщо до перших трьох Вед були укладені численні брагмани, то Атгарва-Веду коментували тільки в одній брагмані. Її називають Гопатга-брагмана. Вона є наймолодшим текстом з усіх брагман. Гопатга-брагмана складається з двох частин. Перша – пурва-бгага – складається з п'яти частин, в які ввійшло 135 коментарів; друга – уттарабгага – налічує шість частин із 135 коментарями.

До священних текстів шруті належать також *араньяки* (лісові книги). Вже сама назва говорить про те, що ці тексти писані поза людськими поселеннями, в лісах, де звершували свій духовний подвиг індуські монахи. Цей тип коментарів розкриває обряди і духовні практики монахів. Вважалося, що такі ритуали недоступні всім; вони потребують тривалої і нелегкої підготовки, а тому не можуть здійснюватися посеред всієї общини. За своїм змістом вони більш схожі до брагманів, аніж до філософських трактатів упанішад.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Перші релігійні тексти індуїзму об'єднані у Веди. Їх є чотири: Ріг-Веда – збірка гімнів богословського характеру; Сама-Веда – переробка текстів Ріг-Веди, пристосована для піснеспівів під час богослужінь; Яджур-Веда – збірка мантр, які використовувалися під час богослужінь; Атгарва-Веда – збірка заклинань, які розкривають повсякденне життя індусів. Веди є основою індуїзму, та разом із коментарями до них становлять шруті – канон священних книг індуїзму. Основним богословським мотивом Вед є специфічний монотеїзм, в якому знайшов своє місце величезний пантеон божеств, які сприймаються як вираження Єдиного Бога.

Список літератури:

1. Bremmer J.N. The Strange World of Human Sacrifice. – Peeters Publishers, 2007.
2. Christanand M.P. The Philosophy of Indian Monotheism. – Delhi: Macmillan, 1979.
3. Forlong J.G.R. Encyclopedia of Religions. – New Zork: Cosimo Classic, 1906.
4. Götter und Mythen des indischen Subkontinents. – Stuttgart: Klett-Cotta, 1984.
5. Keith A.B. Rigveda Brahmanas: the Aitareya and Kauṣītaki Brāhmanas of the Rigveda. – Delhi: Motilal Banarsidass, 1998.
6. Klostermaier K.K. A Survey of Hinduism. – Albany, NY: State University of New York Press, 2007.
7. Müller F.M. A History of Ancient Sanskrit Literature. – Williams and Norgate, 1860.
8. Oldenberg H. Die Religion des Veda. – Stuttgart: Cotta, 1917.
9. Pargiter F.E. Ancient Indian Historical Tradition. – Delhi: Motilal Banarsidass, 1972.
10. Rapson E.J. Ancient India: From the Earliest Times to the First Century A.D. – Asian Educational Services, 1995.
11. Southworth F. Linguistic Archaeology of South Asia. – Routledge, 2004.
12. Sutton N. Religious Doctrines in the Mahābhārata. – Delhi: Motilal Banarsidass, 2000.
13. Каниткар В.П., Коул О. Индуизм. – Москва: Фаир-пресс, 2001.
14. Топоров В. Сравнительный комментарий к одному мотиву древнеиндийской мифологии – Индра-муравей // Древняя Индия. Историко-культурные связи. – Москва, 1982.

Шепетяк О.М.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

ВЕДЫ В КОНТЕКСТЕ ИНДУСКОЙ РЕЛИГИОЗНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация

В статье проведен анализ Вед – первых религиозных текстов индуизма. Их четыре: Риг-Веда – собрание гимнов богослужебного характера; Сама-Веда – переработка текстов Риг-Веды, приспособленных для песнопений во время богослужений; Яджур-Веда – собрание мантр, которые использовались во время богослужений; Атгарва-Веда – собрание заклинаний, которые раскрывают быт индусов. Веды являются основанием индуизма, и вместе с комментариями к ним составляют шрути – канон священных книг индуизма. Главным богословским мотивом Вед является специфический монотеизм, в котором нашел свое место большой пантеон божеств, которые воспринимались как выражения Единого Бога.

Ключевые слова: шрути, самгиты, брахманы, араньяки, Риг-Веда, Сама-Веда, Яджур-Веда, Атгарва-Веда.

Shepetyak O.M.

Boryz Grinchenko Kyiv University

VEDAS IN CONTEXT OF RELIGIOUS LITERATURE OF HINDUISM

Summary

This article analyses the Vedas – the first Hindu religious texts. They are four: Rig-Veda – a collection of theological hymns; Sama-Veda – processing texts Rigveda, adapted for hymns during worship; Yajurveda – a collection of mantras that were used during worship; Atharvaveda – a collection of spells that reveal the daily lives of Indians. Veda is the foundation of Hinduism, and together with commentaries are Shruti – canon of sacred books of Hinduism. The basic theological motif is specific monotheism of the Vedas, which found its reflection in huge pantheon of deities, which are perceived as an expression of the One God.

Keywords: Shruti, Samhitas, Aranyakas, Brahmanas, Rigveda, Yajurveda, Samaveda, Atharvaveda.